

Postrzeganie przez uczniów środowiska społecznego i edukacyjnego gimnazjum w zależności od wyników jego całościowej zewnętrznej ewaluacji

Student perception of junior high school's social and educational environment depending on results of comprehensive external evaluation

JOANNA MAZUR^{1/}, AGNIESZKA MAŁKOWSKA-SZKUTNIK^{1,2/}, DOROTA ZAWADZKA^{1/}

^{1/} Instytut Matki i Dziecka w Warszawie

^{2/} Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Warszawski

Wprowadzenie. Wiele cech szkoły może pośrednio lub bezpośrednio wpływać na zdrowie nastolatków. Standardy edukacyjne powinny być analizowane wśród związanych ze szkołą czynników organizacyjnych uzupełniających analizę klimatu szkoły.

Cel. Przedstawienie zależności między postrzeganiem środowiska społecznego gimnazjum przez uczniów a jakością szkoły.

Materiały i metody. Badanie ankietowe „Zdrowie i Szkoła” przeprowadzono pod koniec roku szkolnego 2014/15 w 70 gimnazjach we wszystkich województwach (n=4085 uczniów). Zobiektywizowany indeks jakości szkoły uzyskano z bazy szkół, które przeszły resortową całościową ewaluację zewnętrzną. Szkoły podzielono na trzy kategorie, według stopnia wypełniania wymagań państwa. Ankietowani uczniowie oceniali: wsparcie ze strony rówieśników, tworzące spójną skalę z poczuciem przynależności do szkoły, wsparcie i motywację ze strony nauczycieli, tworzące spójną skalę z systemem ocen oraz postrzeganie swoich kompetencji jako ucznia. Oszacowano ogólne modele liniowe.

Wyniki. Średnio, badane gimnazja uzyskały 68,1% możliwych punktów, w tym odpowiednio: 48,4% w szkołach gorszych, 69,6% w przeciętnych i 82,1% w lepszych. Po skorygowaniu na wiek i płeć ankietowanych, jakość szkoły pozostaje czynnikiem silnie wpływającym na zmienność poczucia przynależności do szkoły i wsparcia ze strony rówieśników ($p<0,001$) oraz słabiej, ale istotnie na zmienność samooceny kompetencji ($p=0,049$). Jakość szkoły nie różnicuje opinii uczniów o nauczycielach. Pojawia się jednak istotna interakcja między jakością szkoły a wiekiem uczniów. W gorszych gimnazjach, już w młodszych klasach, uczniowie zaczynają bardziej krytycznie patrzeć na nauczycieli.

Wnioski. W badaniach nad potencjalnym wpływem czynników szkolnych na zdrowie i zachowania zdrowotne nastolatków wskazane jest uwzględnienie zarówno subiektywnej oceny, jak również charakterystyki szkoły, jako zmiennej kontekstowej.

Słowa kluczowe: nierówności edukacyjne, zmienne kontekstowe, ogólny model liniowy, efekt interakcji, młodzież

Introduction. Selected school characteristics may directly or indirectly affect the well-being in adolescence. Academic standards should be included in the analysis of organizational school factors assessing the school social environment.

Aim. To present the relationship between the students' perception of school social environment and quality of school.

Material & Method. The questionnaire "School and Health" was administered at the end of school year 2014/15 in 70 junior high schools in all provinces (n=4085 students). An objective index of school quality was calculated for all schools that had undergone a comprehensive external evaluation. The schools were divided into three categories related to the level of implementation of state-required standards. The students described: support from peers creating a coherent scale with the feeling of belonging to the school, motivation and support from the teachers creating a coherent scale with the grade system and perception of their academic competences. General linear models (GLM) were estimated.

Results. On the average the schools achieved 68.1% of possible points, with respectively: 48.4%, 69.6% and 82.1% in worse, average and better ones. The quality of school is an essential factor connected with the feeling of belonging to school and support from peers ($p<0.001$), even when adjusted for age and gender. The relationship with self-perceived competences was weaker but still significant in GLM ($p=0.049$). The quality of school did not influence the students' opinions about teachers. However, there was a significant interaction between the school quality and students' age. In worse schools in younger classes a critical evaluation of teachers occurred.

Conclusion. In research on the relationship between school factors and health or health behaviors both the subjective assessment of school and its characteristics as contextual factor should be taken into consideration.

Key words: educational inequalities, contextual variables, general linear model, interaction effect, adolescents

© Hygeia Public Health 2016, 51(2): 194-201

www.h-ph.pl

Nadesłano: 27.11.2015

Zakwalifikowano do druku: 30.05.2016

Adres do korespondencji / Address for correspondence

dr hab. n. o zdr. Joanna Mazur

Instytut Matki i Dziecka

ul. Kasprzaka 17a, 01-211 Warszawa

tel. 600 852 299, e-mail: joanna.mazur@imid.med.pl

Wprowadzenie

Rozważania teoretyczne i wyniki badań empirycznych wskazują, że czynne uczestniczenie w życiu szkoły chroni uczniów przed zachowaniami niezgodnymi z normami społecznymi, a dobra szkoła może być miejscem, gdzie te normy są przekazywane [1]. Z kolei doświadczanie powtarzających się niepowodzeń w nauce oraz braku przynależności do szkoły sprawia, że młodzież łatwiej ulega negatywnym wpływom rówieśników i angażuje się w różnorodne zachowania problemowe, jak wagary, bójki, dręczenie innych (*bullying*) lub używanie narkotyków [2-4]. W wielu pracach wykazano istotny związek między klimatem i kulturą szkoły a skłonnością młodzieży do podejmowania zachowań ryzykownych, jak również wpływ czynników szkolnych na stan zdrowia psychicznego uczniów [5-7]. Mniej uwagi poświęca się aspektom organizacyjnym funkcjonowania szkoły. Podstawą tego typu analiz są badania ankietowe młodzieży szkolnej o charakterze przekrojowym, bądź badania długofalowe. Zarówno zmienne zależne (stan zdrowia, zachowania zdrowotne), jak i niezależne (ocena środowiska szkolnego) oceniane są przeważnie z perspektywy ucznia, mając charakter subiektywny, niekoniecznie zgodny z typową przeciętną danego środowiska. Podejmowane są próby posługiwania się zobiektywizowaną oceną klasy lub szkoły poprzez włączenie danych uśrednionych, bazujących na informacjach uzyskanych od wszystkich ankietowanych w danej szkole lub klasie uczniów [8]. W opracowaniach wykorzystujących modele wielopoziomowe i hierarchiczną strukturę danych, charakterystyka szkoły może pochodzić ze źródła niezależnego od ankiety ucznia – wywiadu z personelem szkoły bądź resortowych baz danych.

Z chwilą wdrożenia w Polsce systemu ewaluacji zewnętrznej placówek oświatowych (SEO – System Ewaluacji Oświaty) w ramach nadzoru pedagogicznego, znacząco rozszerzył się zakres dostępnych informacji charakteryzujących wybrane szkoły, które poddały się ewaluacji. Jak podkreślają autorzy projektu, chociaż dobór szkół i respondentów jest nielosowy, o wartości zebranych danych świadczy skala projektu i standaryzacja metod ewaluacyjnych [9]. Niewątpliwym atutem systemu oraz uzyskanego dla każdej szkoły raportu jest identyfikacja potrzeb szkoły a także stanowiska nauczycieli, rodziców, dyrekcji, uczniów oraz innych współpracowników placówki na temat wielu wymiarów jej funkcjonowania. Poza tym, wyniki ewaluacji mogą stanowić specjalne uzasadnienie użyte przez szkołę podczas ubiegania się o środki zewnętrzne na realizację jej potrzeb [10].

W projekcie badawczym^{1/} realizowanym w Instytucie Matki i Dziecka postanowiono wykorzystać bazę szkół, które w ostatnim okresie przeszły tzw. ewaluację całościową. Głównym celem całego projektu było przedstawienie powiązań między czynnikami szkolnymi i pozaszkolnymi w ich łącznym oddziaływaniu na zdrowie subiektywne młodzieży szkolnej i jej zachowania zdrowotne. Jest to kontynuacja badań nad społecznymi uwarunkowaniami zdrowia subiektywnego i zachowań zdrowotnych nastolatków, opartych na wynikach badań HBSC (*Health Behaviour in School-aged Children*), a korzyści wynikające z powiązania dwóch projektów są obopólne. Protokół badań HBSC stanowi źródło walidowanych pytań na temat środowiska szkoły włączonych, do omówionego dalej kwestionariusza „Zdrowie i szkoła”, a poprzez porównanie z wynikami ostatniej edycji badań HBSC (2014), można ocenić reprezentatywność szkół wylosowanych z bazy SEO. Z drugiej jednak strony, uzyskane wyniki mogą wspomagać interpretację nowszych wyników badań HBSC oraz innych podobnych projektów, służyć jako aktualna walidacja stosowanych pytań szkolnych, czemu poświęcony jest prezentowany artykuł.

Cel

Przedstawienie zależności między jakością szkoły a postrzeganiem jej przez uczniów. Jakość szkoły oznacza w tym przypadku stopień spełniania standardów edukacyjnych wyznaczonych przez państwo. Skoncentrowano się na odpowiedzi na następujące pytania:

- w jakim stopniu gimnazja różnią się pod względem postrzegania przez uczniów wybranych aspektów środowiska społecznego i edukacyjnego szkoły;
- czy postrzeganie przez uczniów tak zdefiniowanego środowiska gimnazjum zależy od zmiennych kontekstowych, składających się na zobiektywizowaną ocenę jakości funkcjonowania szkoły;
- czy czynniki demograficzne (płeć i wiek) modyfikują powyższą zależność, wchodząc w interakcję z jakością funkcjonowania szkoły.

Materiały i metody

Badane osoby

W badaniu ankietowym „Zdrowie i szkoła” przeprowadzonym w II półroczu roku szkolnego 2014/15 uczestniczyło 70 gimnazjów spośród 234, które w ostatnich 2 latach przeszły całościową ewaluację zewnętrzną w ramach nadzoru pedagogicznego. Użytkowano dane dotyczące 4085 uczniów (48,0% chłopców i 52,0% dziewcząt); wskaźnik realizacji próby wyniósł 84,8%. Mieszkańcy dużych miast (pow. 100

^{1/} projekt został sfinansowany ze środków NCN przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/H56/03438

tysięcy), małych miast i rejonów wiejskich stanowili odpowiednio 21,1%; 33,7% i 45,2% ankietowanych. W badanej próbie było odpowiednio 33,1%; 35,6% i 31,3% uczniów z kolejnych trzech roczników gimnazjalnych.

W większości szkół (51/70 gimnazjów) przeprowadzono badanie internetowe, wykorzystując oprogramowanie *Lime Survey* (www.limesurvey.org/en/).

Uzyskano zgodę Komisji Bioetycznej działającej przy Instytucie Matki i Dziecka, która oceniała projekt badania, procedurę uzyskiwania zgody rodziców i uczniów oraz treść kwestionariusza.

Zmienne i wskaźniki

Zobiektywizowane informacje na temat jakości funkcjonowania szkoły uzyskano z Systemu Ewaluacji Oświaty (www.npseo.pl). W ramach ewaluacji ocenianych jest obecnie (w skali od A do E) 12 wymagań dotyczących różnych dziedzin, związanych z zarządzaniem placówką, procesami i efektami nauczania oraz relacjami z otoczeniem. Obliczono ogólny niestandardyzowany indeks jakości szkoły, teoretycznie przyjmujący zakres od 0 do 48 punktów, gdzie wysoka punktacja jest stanem pozytywnym. W rzeczywistości rzadko spotykana jest ocena poniżej 16 punktów. W raporcie technicznym z badań opisano szczegółowo składowe tego indeksu i ich rozkłady w próbie 70 szkół [11].

Skala oceny szkoły ma strukturę jednoczynnikową i rzetelność na poziomie 0,901. Szkoły podzielono na trzy grupy, w stosunku 60:20%, przyjmując za punkt odcięcia 28/29 i 38/39 punktów. Liczba uczniów zbadanych w kolejnych grupach wyniosła 780, 2465 i 840 osób, a liczba szkół odpowiednio 14, 42, 14.

Według danych z systemu ewaluacji, średnia punktacja szkół uczestniczących w badaniu kształtowała się na poziomie 68,1% punktów możliwych do uzyskania, w tym odpowiednio: 48,4% w szkołach gorszych, 69,6% w przeciętnych i 82,1% w lepszych.

Informacje na temat postrzegania środowiska szkoły przez uczniów pochodzą z kwestionariusza „Zdrowie i szkoła”, zawierającego w sumie 48 pytań,

których źródłem są protokoły innych badań, realizowanych w Polsce przez ten sam zespół. Uwzględniono trzy skale: 1. wsparcia ze strony innych uczniów oraz poczucia przynależności do szkoły (umowna nazwa: „Uczniowie”), 2. wsparcia ze strony nauczycieli, motywacji z ich strony oraz adekwatności ocen w stosunku do osiągnięć w nauce („Nauczyciele”) i 3. postrzegania własnych kompetencji poznawczych („Kompetencje”). W pierwszych dwóch skalach przewidziano pięć kategorii odpowiedzi (od „zdecydowanie nie zgadzam się” do „zdecydowanie zgadzam się”), a w trzeciej skali cztery kategorie (od „opisuje mnie bardzo źle” do „opisuje mnie bardzo dobrze”). Budowa i własności psychometryczne tych skal opisane zostały w tabeli I.

Analiza statystyczna

Porównano przy pomocy analizy wariancji średnie indeksy postrzegania środowiska szkoły w trzech grupach gimnazjów, różniących się zobiektywizowaną oceną jakości funkcjonowania. Zastosowano test porównań wielokrotnych Tukey’a (analiza *post hoc*). Sprawdzono przy pomocy ogólnego modelu liniowego istotność interakcji między oceną szkoły a płcią i wiekiem, jako predyktorami postrzegania środowiska gimnazjum. Oceniono też zróżnicowanie średnich indeksów między szkołami, obliczając wartość międzygrupowego współczynnika korelacji ICC (*intraclass correlation coefficient*). Jest to najprostszy wariant analizy wielopoziomowej (*multilevel*), często stosowanej w odniesieniu do danych mających strukturę hierarchiczną.

Obliczenia wykonano przy pomocy oprogramowania SPSS wersja 17.

Wyniki

Ocena środowiska szkoły przez uczniów

Ankietowani uczniowie ocenili wsparcie ze strony rówieśników i poczucie przynależności do szkoły średnio na 58,8% punktów możliwych do uzyskania. Stwierdzono 2-krotną rozpiętość tej wartości w grupie 70 gimnazjów uczestniczących w badaniu. Według wskaźnika ICC, zróżnicowanie między szkołami

Tabela I. Skale postrzegania środowiska szkolnego
Table I. Scales of school environment perception

Nazwa skali /Name of scale	Liczba pytań (zakres) /Number of items (range)	Przykładowe pytanie /Examples of items	Wyjaśniana wariancja /Explained variance	Współczynnik Cronbacha /Cronbach coefficient
Uczniowie /Students	4 (0-16)	Uczniowie w mojej klasie lubią przebywać ze sobą /Students in my class enjoy being together	57,3%	0,750
Nauczyciele /Teachers	6 (0-24)	Nauczyciele chwalą mnie, kiedy bardzo się staram /Teachers praise me when I try my best in class	57,0%	0,848
Kompetencje /Competences	3 (0-9)	Bardzo dobrze piszę sprawdziany i klasówki /I do very well at class tests	58,2%	0,640

wyjaśnia ponad 6% zmienności tego indeksu. W przypadku skali relacji z nauczycielami, ocena wyniosła 62,4% punktacji maksymalnej. Według ICC, wykazano podobny, jak poprzednio, wpływ zróżnicowanie między szkołami na zmienność tego indeksu.. Ostatnia z analizowanych skal, odnosząca się do samooceny kompetencji ma mniejszy zakres punktacji, a przez to niższą wartość średnią, która jednak stanowi 64,6% oceny maksymalnej. Względne zróżnicowanie między szkołami oraz ogólny jego wpływ na zmienność tego indeksu są mniejsze niż w przypadku dwóch pierwszych skal (tab. II).

Trzy indeksy postrzegania różnych aspektów środowiska szkolnego są ze sobą istotnie skorelowane. Najsilniejsza jest korelacja między wsparciem ze strony uczniów i wsparciem ze strony nauczycieli ($r=0,523$). Dużo mniejsze wartości przyjmuje współczynnik korelacji kompetencji uczniów z dwoma skalami wsparcia

Tabela II. Różnice między szkołami pod względem postrzegania środowiska szkolnego
Table II. Differences between schools in terms of perception of school environment

Nazwa skali /Name of scale	M±SD	Zróżnicowanie średniej między szkołami /Variability in means among schools	ICC
Uczniowie /Students	9,40±3,48	6,54-12,47	6,15%
Nauczyciele /Teachers	14,98±4,81	11,21-18,75	6,54%
Kompetencje /Competences	5,81±1,65	4,77-6,45	2,50%

Tabela III. Postrzeganie szkoły w zależności od jakości gimnazjum
Table III. School perception in relation to quality of junior high school

Nazwa skali /Name of scale	Gimnazja /Junior high schools (M±SD)			p	Analiza <i>post hoc</i> (p) /Post hoc analysis (p)		
	gorsze /worse n=780	przeciętne /average n=2465	lepsze /better n=840		1&2	2&3	1&3
Uczniowie /Students	9,21±3,51	9,30±3,46	9,85±3,49	0,008	0,809	0,000	0,001
Nauczyciele /Teachers	15,14±4,86	14,91±4,84	15,02±4,66	0,489	0,483	0,819	0,885
Kompetencje /Competences	5,75±1,65	5,78±1,63	5,94±1,72	0,039	0,886	0,054	0,064

Tabela IV. Ocena efektów głównych i interakcji w ogólnym modelu liniowym (poziom istotności)
Table IV. Estimation of main effects and interactions in the general linear model (significance level)

Źródło zmienności /Source of variability	Model – zmienna zależna (skala) /Model – dependent variable (scale)		
	Uczniowie /Students	Nauczyciele /Teachers	Kompetencje /Competences
Efekty główne /Main effects			
Płeć /Gender	0,001	0,766	0,858
Klasa gimnazjum /Grade	0,000	0,000	0,255
Kategoria jakości gimnazjum /Category of school quality	0,000	0,733	0,049
Interakcje /Interaction			
Płeć * Klasa/ Gender * Grade	0,732	0,572	0,637
Płeć * Kategoria jakości/ Gender * School quality	0,884	0,062	0,577
Klasa * Kategoria jakości / Grade * School quality	0,039	0,007	0,177
Płeć * Klasa * Kategoria jakości /Gender * Grade * School quality	0,001	0,237	0,636

społecznego; odpowiednio $r=0,155$ i $r=0,146$. Siła związku tych indeksów zmienia się w zależności od jakości szkoły. W gorszych gimnazjach brak jest istotnego związku między indeksem kompetencji i wsparcia ze strony uczniów, podczas gdy w najlepszych gimnazjach znacząco wzrasta korelacja kompetencji i wsparcia ze strony nauczycieli.

Postrzeganie szkoły a kategorie jakości gimnazjum

W tabeli III porównano średnie indeksy trzech skal w grupie gorszych, przeciętnych i lepszych gimnazjów. Najsilniejsze zróżnicowanie zanotowano w odniesieniu do indeksu pierwszego łączącego relację z rówieśnikami i poczucie przynależności do szkoły. Zdecydowana poprawa występuje w najlepszych szkołach. Wynik istotny, ale znacznie mniejszy względny poziom poprawy zanotowano też w odniesieniu do skali kompetencji. Pogłębiona analiza *post hoc* wskazuje, że gimnazja najgorsze i przeciętne tworzą jednorodną grupę, a korzystniejsze wyniki powyższych indeksów obserwuje się tylko w wyselekcjonowanej grupie najlepszych placówek.

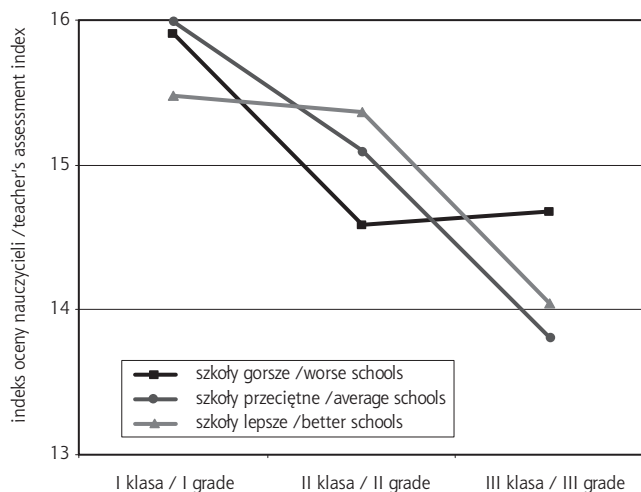
Interakcja między predyktorami oceny środowiska szkoły

W tabeli IV powyższe porównania zostały skorygowane ze względu na wiek i płeć ankietowanych. Utrzymał się istotny związek między kategorią szkoły a postrzeganiem relacji z rówieśnikami i przywiązaniem

do szkoły. W przypadku indeksu kompetencji, uzyskano wynik istotny, ale na granicy istotności statystycznej. Związek z płcią (na korzyść dziewcząt) okazał się istotny tylko w odniesieniu do pierwszej skali. Wiek (rocznik szkolny) jest z kolei ważnym czynnikiem różnicującym ocenę nauczycieli przez uczniów. Indeks oceny nauczycieli systematycznie maleje w kolejnych klasach gimnazjalnych, wynosząc odpowiednio: $15,81 \pm 4,65$; $15,05 \pm 4,66$ i $14,01 \pm 4,96$.

Zbadano również wszystkie interakcje drugiego i trzeciego stopnia między trzema czynnikami (płeć, wiek, kategoria szkoły), jako predyktorami zmienności indeksów szkolnych. Pojawiła się istotna interakcja jakości szkoły z wiekiem ucznia w modelach opisujących uwarunkowania relacji z nauczycielami i relacji z innymi uczniami w szkole. W jednym przypadku uzyskano wynik na granicy istotności, świadczący o możliwości interakcji między płcią a jakością gimnazjum (model drugi – zmienna zależna: „Nauczyciele”). Istotna okazała się też interakcja trzeciego stopnia w modelu pierwszym – tabela IV.

Na szczególną uwagę zasługuje interakcja jakości szkoły z wiekiem uczniów w modelu wyjaśniającym zmienność indeksu relacji z nauczycielami. Jej ilustracją jest rycina 1. Tylko w grupie gimnazjów przeciętnych, omawiany indeks systematycznie obniża się

Ryc. 1. Interakcja między wiekiem uczniów a jakością gimnazjum – średnie brzegowe indeksu oceny nauczycieli z ogólnego modelu liniowego

Fig. 1. Interaction between age of students and quality of school – marginal means for teachers scale estimated by general linear model

wraz z wiekiem ankietowanych. W skrajnych grupach gimnazjów zależność ma charakter nieliniowy. W najgorszych gimnazjach pogorszenie następuje już w drugiej klasie, po czym wartości indeksu utrzymują się na podobnym poziomie do końca gimnazjum. W grupie gimnazjów najlepszych, pogorszenie notowane jest

dopiero w trzeciej klasie. Różnice między skrajnymi grupami szkół są największe w połowie nauki w gimnazjum.

Dyskusja

Prezentowane wyniki opierają się na danych uzyskanych od ponad czterech tysięcy gimnazjalistów ankietowanych na początku 2015 r. Losując gimnazja, wykorzystano bazę szkół, w których zdecydowano się w ostatnich 2 latach na przeprowadzenie całościowej ewaluacji zewnętrznej. Mimo znacznego zróżnicowania terytorialnego analizowanej próby, trudno jest traktować ją jako losową, jak również ocenić na jej podstawie, jaki jest w Polsce rzeczywisty odsetek lepszych i gorszych gimnazjów. Co więcej, większość szkół decyduje się na ewaluację problemową, dotyczącą tylko wybranych zagadnień, co dodatkowo ograniczyło operat losowania. Jak wynika z analiz przeprowadzonych w raporcie technicznym z tych badań [11], podział na lepsze i gorsze szkoły znajduje odzwierciedlenie w wynikach osiągniętych przez uczniów. Wykazano też duże różnice w strukturze społecznej szkół zaklasyfikowanych do różnych kategorii.

Przyjęty schemat badania daje jednak w dalszej perspektywie unikatową możliwość oceny związku jakości gimnazjów (mierzonej stopniem wypełnienia państwowych standardów edukacyjnych) z szeregiem wskaźników, dotyczących zdrowia subiektywnego, zachowań zdrowotnych oraz postrzegania środowiska szkolnego i domowego. W pracy skoncentrowano się na jednym aspekcie – porównaniu zewnętrznej oceny szkoły uzyskanej w toku ewaluacji przeprowadzonej przez kuratoria oświaty (na podstawie ich własnych obserwacji oraz wywiadów z różnymi grupami respondentów – uczniami, rodzicami, dyrekcją i personelem szkoły) z subiektywną oceną uczniów uzyskaną na podstawie badań własnych. Zaletą badania jest zebranie znaczącej liczby ankiet, średnio po 58 przypadków w szkole, co oznacza, że ankietowano prawie co czwartego ucznia [11]. Omawiane badanie pomoże zinterpretować wyniki następnych analiz, już bezpośrednio odnoszących się do związku środowiska szkolnego ze zdrowiem uczniów.

Analizowano wybrane aspekty postrzegania przez uczniów środowiska szkolnego oraz przystosowania do szkoły, w tym: wsparcie ze strony kolegów i koleżanek, tworzące spójną wewnętrzną skalę z poczuciem przynależności do szkoły, wsparcie ze strony nauczycieli, tworzące spójną wewnętrzną skalę z systemem motywacji i nagradzania za wyniki w nauce oraz postrzegania swoich zdolności i kompetencji, jako ucznia. Wymienione pytania i skale były wcześniej stosowane w podobnej grupie wiekowej, w badaniach HBSC realizowanych w Polsce i innych

krajach, gdzie potwierdzono znaczne zróżnicowanie wyników między krajami i szkołami wewnątrz krajów [12, 13]. W omawianej pracy wykazano wyraźny związek między zewnętrzną względem prezentowanych badań oceną jakości szkoły a postrzeganiem środowiska szkolnego przez młodzież oraz oceną własnych kompetencji jako ucznia. O ile zewnętrzna ocena pracowników kuratorium odnosi się głównie do procesów edukacyjnych, o tyle badania własne szerzej charakteryzują klimat społeczny szkoły. Aspekty edukacyjne oceniano przez pryzmat kompetencji uczniów, motywacji ze strony nauczycieli oraz adekwatności ocen do osiągnięć. Zakres tematyczny tych skal nie ma dokładnych odpowiedników w kryteriach ewaluacyjnych.

W odniesieniu do dwóch skal wynikowych uzyskano dużo lepsze wyniki w najlepszych gimnazjach, podczas gdy szkoły gorsze i przeciętne nie różniły się istotnie. Nie stwierdzono, aby jakość szkoły różnicowała ocenę relacji z nauczycielami, mimo że skale wsparcia ze strony uczniów i nauczycieli silnie ze sobą korelują. Wykazano jedynie, że w różnej jakości szkołach inaczej przebiega, związany z wiekiem proces pogarszania się relacji z nauczycielami. W grupie najlepszych gimnazjów pogorszenie jest „opóźnione”, następuje dopiero w ostatniej klasie. Można więc przypuszczać, że lepsza szkoła ułatwia nastolatkom pokonanie w bardziej harmonijny sposób trudnego okresu kształtowania się tożsamości i struktury *self*. Negatywizm, zgodny z normą rozwojową i pojawiający się w okresie wczesnej adolescencji, wyrażający się m.in. pogorszeniem relacji z nauczycielami, może mieć łagodniejszy przebieg w najlepszych gimnazjach [14]. W porównaniu do wcześniejszego okresu rozwoju, nastolatki w naturalny sposób zaczynają gorzej postrzegać wsparcie ze strony osób dorosłych [15, 16]. Jednak pomimo pogarszania się postrzegania wsparcia społecznego, w najlepszych szkołach zdaje się ono mieć wciąż silniejszy wpływ na rozwój dorastających i na ich osiągnięcia w nauce. Pod tym względem omawiane badanie koresponduje z wynikami badań długofalowych, śledzących trajektorie rozwoju i zmiany postrzegania klimatu szkoły [17]. Można też sądzić, że dobre gimnazjum jest czynnikiem stymulującym rozwój w tym okresie życia, co jest ważnym wynikiem w dobie dyskusji nad kolejną reformą systemu oświaty.

W dalszych analizach należałoby sięgnąć do informacji na temat składowych zobiektywizowanego indeksu jakości szkoły (wg SEO), porównując szkoły, które uzyskały punktację A-E, w odniesieniu do poszczególnych bądź tylko wybranych wymagań. Niemniej jednak, posługiwanie się jedną zbiorczą oceną można uznać za uzasadnione, ponieważ ogólny

indeks tworzy spójne wewnętrznie narzędzie, mające bardzo wysoką rzetelność i strukturę jednoczynnikową. Zaletą analiz jest też posługiwanie się oceną szkoły pochodzącą z aktualnie opublikowanego raportu ewaluacyjnego, przeważnie pochodzącego sprzed kilku do kilkunastu miesięcy. Z kolei elementem dyskusyjnym może być kryterium podziału na trzy kategorie jakości szkół. Nie jest to podział arbitralny według zewnętrznego „złotego standardu”, ale podział względny bazujący na rozkładzie wartości w grupie badanych szkół, nawiązujący do metodologii badań nad dochodami ludności i gospodarstw domowych. Podobne podejście jest wdrażane w badaniach HBSC przy analizie zróżnicowania zamożności rodzin [12]. Uzyskane wyniki wskazują na nieliniowy charakter związku, a zdecydowanie korzystniej postrzegają środowisko szkoły tylko uczniowie najlepszych gimnazjów.

Tego typu badania mogą wspomagać obserwację okresu przejścia uczniów do kolejnego etapu edukacji. Ocena klimatu szkoły na niższym poziomie kształcenia wiąże się z postrzeganiem szkoły na wyższym etapie edukacji. Wykazano w innych pracach, że poczucie przynależności do szkoły oraz m.in. poziom wsparcia ze strony nauczycieli i rówieśników mogą być rozumiane jako czynniki chroniące podczas zmiany poziomu kształcenia. Pozytywny klimat szkoły niższego szczebla edukacji wiąże się z obniżeniem poziomu lęku ucznia związanego ze zmianą szkoły, zwiększając tym samym szansę na pozytywną adaptację [5]. W badanych szkołach uczniowie lepszych i przeciętnych gimnazjów w pierwszej klasie bardzo dobrze oceniali nauczycieli, prawdopodobnie z bardzo dobrym nastawieniem przyszli do nowej szkoły.

Autorzy Kulturowo-Ekologicznego Modelu Klimatu Szkoły (*The Cultural-Ecological Model of School Climate*) podkreślają, że funkcjonowanie uczniów w szkole uwarunkowane jest wieloczynnikowo i zależy od indywidualnych cech ucznia, czynników rodzinnych oraz szkolnych, a także od czynników kontekstowych – wpływów środowiskowych [18]. Prowadzenie badań dotyczących szeroko rozumianego klimatu szkoły powinno zawierać różne wymiary/konteksty, łącząc perspektywę subiektywnej oceny wymiarów klimatu szkoły przez uczniów, z obiektywnymi miarami funkcjonowania szkoły. Prezentowane w pracy wyniki badań spełniają to założenie, dając tym samym możliwość implikowania uzyskanych wyników do praktyki.

Uzyskane przez nas wyniki mają więc ważne implikacje dla dalszych badań nad czynnikami szkolnymi, jako determinantami zdrowia i zachowań zdrowotnych nastolatków. Wskazane jest równoległe analizowanie postrzegania szkoły jako zmiennej mierzonej

na poziomie indywidualnym z charakterystyką szkoły, jako zmienną kontekstową. Można się spodziewać efektów pośrednich, kiedy subiektywne postrzeganie szkoły będzie mediatorem zależności między zmiennymi systemowymi a wynikami zdrowotnymi. Do podobnego wniosku doszli Takakura i wsp., badając wpływ czynników szkolnych na wybrane ryzykowne zachowania japońskich uczniów w wieku 15-18 lat (palenie tytoniu oraz picie alkoholu w ostatnich 30 dniach, przejście inicjacji seksualnej) [19]. Wykorzystali oni znaną z badań HBSC 3-elementową skalę zadowolenia ze szkoły, traktując je jako uwarunkowanie różnych zachowań ryzykownych. Wzięto pod uwagę zarówno indywidualną ocenę ucznia, jak i średni poziom satysfakcji ze szkoły, uzyskany z danych zagregowanych na poziomie danej szkoły. Indywidualna ocena była istotnym predyktorem wszystkich trzech zachowań ryzykownych, podczas gdy średni poziom satysfakcji ze szkoły nie wpływał tylko na zachowania seksualne.

Na znaczenie zmiennych kontekstowych charakteryzujących szkołę wskazują też prace dotyczące skuteczności edukacji zdrowotnej i programów promocji

zdrowia [20]. Stwierdzono na przykład, że pozytywny klimat szkoły jest czynnikiem wzmacniającym przekaz realizowanych programów [6].

Wnioski

1. Biorąc pod uwagę 70 analizowanych gimnazjów, stwierdzono 2-krotną rozpiętość średnich indeksów charakteryzujących postrzeganie przez uczniów środowiska szkoły.
2. Młodzież ucząca się w lepszych gimnazjach dużo lepiej ocenia własne zdolności oraz szereg elementów składających się na klimat szkoły.
3. Jakość gimnazjum nie różnicuje oceny nauczycieli przez uczniów, modyfikując jednak związany z wiekiem proces pogarszania się tej oceny.
4. Badając związek czynników szkolnych ze zdrowiem i zachowaniami zdrowotnymi uczniów, należy brać pod uwagę subiektywną i zobiektywizowaną ocenę środowiska szkolnego, jako zmienną kontekstową.
5. Zmienne kontekstowe charakteryzujące szkołę, dostępne dzięki systemowi nadzoru pedagogicznego, mogą wspomagać opracowania z zakresu zdrowia publicznego.

Piśmiennictwo / References

1. Bonell C, Parry W, Wells H, et al. The effects of the school environment on student health: a systematic review of multi-level studies. *Health Place* 2013, 21: 180-191.
2. Espelage DL, Low SK, Jimerson SR. Understanding school climate, aggression, peer victimization, and bully perpetration: contemporary science, practice, and policy. *Sch Psychol Q* 2014, 29(3): 233-237.
3. Bond L, Butler H, Thomas L, et al. Social and school connectedness in early secondary school as predictors of late teenage substance use, mental health and academic outcomes. *J Adolesc Health* 2007, 40(4): 9-18.
4. McNeely C, Nonnemaker J, Blum J. Promoting school connectedness: Evidence from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *J Sch Health* 2002, 72(4): 138-147.
5. Lester L, Cross D. The Relationship Between School Climate and Mental and Emotional Wellbeing Over the Transition from Primary to Secondary School. *Psychol Well-Being* 2015, 5(1): 9.
6. Nielsen L, Koushede V, Vinther-Larsen M, et al. Does school social capital modify socioeconomic inequality in mental health? A multi-level analysis in Danish schools. *Soc Sci Med* 2015, 140: 35-43.
7. Samdal O, Nutbeam D, Wold B, et al. Achieving health and educational goals through schools – a study of the importance of school climate and the students' satisfaction with school. *Health Educ Res* 1998, 13: 383-397.
8. Meilstrup C, Ersbøll AK, Nielsen L, et al. Emotional symptoms among adolescents: epidemiological analysis of individual-, classroom- and school-level factors. *Eur J Public Health* 2015, 25(4): 644-649.
9. Mazurkiewicz G, Gocłowska A. Jakość edukacji. Dane i wnioski z ewaluacji zewnętrznych prowadzonych w latach 2013-2014. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Kraków 2014. <http://www.npseo.pl/data/documents/4/338/338.pdf> (15.11.2015).
10. Borek A, Kasprzak T, Walczak B. Wykorzystanie wyników ewaluacji zewnętrznej do oceny potrzeb szkół i placówek. Uniwersytet Warszawski 2015. <http://www.ore.edu.pl> (20.11.2015).
11. Mazur J, Dzielska A, Woynarowska B, Zawadzka D. Środowisko gimnazjów w opinii uczniów i dyrektorów szkół. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2015. http://www.imid.med.pl/images/IMiD_srodowisko-gimnazjalistow.pdf (25.05.2016).
12. Inchley J, Currie D, Young T, et al. Growing-up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: main findings from the 2013/2014 survey*. WHO, Copenhagen 2016.
13. Danielsen AG, Wiium N, Wilhelmsen BU, et al. Perceived support provided by teachers and classmates and students' self-reported academic initiative. *J Sch Psychol* 2010, 48(3): 247-267.
14. Oleszkowicz A, Senejko A. Dorastanie. [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*. Trempała J (red). PWN, Warszawa 2011: 260-286.
15. Dołęga Z. *Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne*. UŚI, Katowice 2003.
16. Parke RD, Clarke-Stewart A. *Social development*. John Wiley & Sons 2011.

17. Wang MT, Dishion TJ. The Trajectories of Adolescents' Perceptions of School Climate, Deviant Peer Affiliation, and Behavioral Problems During the Middle School Years. *J Res Adolesc* 2012, 22(1): 40-53.
18. La Salle TP, Meyers J, Varjas K, et al. A Cultural-Ecological Model of School Climate. *Inter J Sch Educ Psychol* 2015, 3(3): 1-10.
19. Takakura M, Wake N, Kobayashi M. The contextual effect of school satisfaction on health-risk behaviors in Japanese high school students. *J Sch Health* 2010, 80(11): 544-551.
20. Sellstrom E, Bremberg S. Is there a 'school effect' on pupil outcomes? A review of multilevel studies. *J Epidemiol Community Health* 2006, 60: 149-155.